

ՐԵՎԱՆ, ՐԵՎԱ՛Ն...

Դաժունց Տիտոսի հագին տարին բոլոր ուրիշի շոր էր: Հորթարած էր. վարձի դիմաց մեկը նրան մեջը ծակ հին փափախ էր տալիս, մյուսը տասն անգամ կարկատած տրեխ կամ հնամաշ, գունավոր կարկատաններով շավար: Ուրիշի մեծ փափախը ծածկում էր ականջներն ու ճակատը: Եվ թեկուզ երկար շավարը պարանով կապում էր կրծքի տակ, ծայրերը ծալում, դարձյալ նրա բարակ ոտքերին շավարը նստում էր, ինչպես ճիպոտին հագցրած պարկեր: Տրեխներն էլ անձրև օրերին թրջվում էին, լապռ մսի պես ծայրերը դետուղեն ծովում: Տիտոսը ոտը դեռ գետին չդրած, տրեխի կախ ընկած ծայրն արդեն ցեխումն էր:

Տեսնողն այնպես էր կարծում, թե ծաղրի համար են Տիտոսին կոլորել շորերի մեջ, փափախի բրդի տակ ծակեր թողել, որ նրա ժիր աչքերը հսկեն հորթերին: Ծաղրի համար, որ հորթերը բերելիս, գյուղի փողոցում կանգնած մարդկանցից մեկը բամփեր նրա գլխին և ծիծաղելով ասեր.

— Տիտո՛ւ, չմեռնես դու, ճակատդ էլա մի բաց արա...

Տիտոսը միայն մայր ուներ, որ ամուսնու մեռնելուց հետո մի քանի տարի հավատարիմ էր մնացել առաջին մարդու կիսավեր տանը, բայց որովհետև նրա միակ ժառանգությունը՝ պոչը ծաղիկ կովը, հորթատել էր ու սատկել, սառած թոնրի պատերին էլ խմոր չէր փակցրել, — մի օր դրժել էր հավատարմության ուխտը, կուժ ու փալաս շալակել, փողոցն անցել և մտել մի տուն, որի դռնից իր ամուսնուն թաղելուց մի շաբաթ հետո հանել էին երկունքից արնաքամ եղած մի կնոջ դագաղ:

Տան տերը հյուրընկալեց Տիտոսի մորը, սա էլ իր կուժը նոր տան կժերին խառնեց, փալասը փռեց հողե հատակին:

Դրսում մնաց Տիտոսը: Այդ իրիկուն նա հորթերը բերեց գյուղ, և երբ հորթերը բոլորն էլ շրթունքները կախ արին մոր կուրծից, Տիտոսը տուն եկավ և կիսավեր տան մեջ միայն պատավ կատվին տեսավ, թոնրի սառը մոխրում նստած: Կատուն մլավեց, մի անգամ

էլ ապացուցելու այն խոսքը, թե ավերակում կամ բուն է կանչում, կամ կատուն մլավում:

Իհարկե, մոր սրտի տեղը քար չէր, երբ վախվիւնելով, որպես դուռը կորցրած հորթ, Տիտոսն ուրիշի դռնակը բացեց և կանգնեց: Մայրը լաց եղավ. այդ տեսավ Տիտոսը, մայրը ուրիշ խոսքեր ասաց, բայց խոսքերից ավելի քաղցրը յուրով հացի այն պատառն էր, որ մայրը արցունքները սրբելով գոգնոցի տակից ծածուկ հանեց և կոխեց Տիտոսի տոպրակը: Այդ գիշեր հարևանի դեզի վրա, կարպետի տակ Տիտոսը ծամեց յուրոտ հացը, աչքերը երկնքին, բայց միլիոն աստղերից և ոչ մեկն էլ չնշմարելով: Նույն գիշեր մայրն ուրիշի բարձի վրա մի անգամ էլ լաց եղավ: Ճիշտ է, քար չէր մոր սիրտը, բայց մարմինը միայն սրտից չէր կազմված:

Եվ այդպես սկսվեց Տիտոսի նոր կյանքը: Որբ մնալուց հետո ուրիշների կարեկցության չափը նրա հանդեպ մի քիչ ավելացավ: Եղան մարդիկ, որոնք մորը նախատեցին:

Սակայն այդ կարեկցությունը կարկատած տրեխներից ու փոստը ծակ փափախից հեռու չանցավ: Պատահում էր, որ սրա նրա շեմքին, տոն մի օր կամ հարսանիքի գիշեր հորթարածը կաթսայում մնացածն էր սրբում մատներով և մատները լիզում, բայց այդ միայն դիպված էր նրա կյանքում:

Իսկ այդ կյանքը կանաչ սարերն էին, բազմատեսակ խոտերը, որոնցից մեկի արմատն էր քաղցրահամ, մյուսի ցողունը: Կանաչ սարերում թոն ու անձրև, արև օրեր, երբ կարպետը փռում էր քարին չորանալու. աղբյուրի ջուր, ցամաք հաց և հորթեր, հորթեր, որոնցից ամեն մեկն իր տեսքն ուներ, և բոլորը միասին ընդհանուր սովորույթ՝ շոգ օրին տուն վազելու, մոր բառաչը լսելիս պոչը կեռացրած դեպի բառաչը փախչելու:

Հորթային հրճվանք, հորթի ոսկե մանկություն, որից գուրկ էր Տիտոսը, որ ամենից շատ հենց այդ օրերին էր վազվզում, ցրիվ հորթերը հավաքում, կանչում, սուլում, վազելիս սայթաքում, վազելիս լաց լինում և հայհոյում հորթի հրճվանքն էլ, տիրոջն էլ: Հորթերը հասունանում էին, հորթերն ուրիշ նախիր էին գնում, ցուլով էին գալիս հորթերը՝ Տիտոսի համար նոր հորթեր ծնելու:

Ե՞րբ պիտի ծներ վերջին կովն այն հորթը, որի հրճվանքն այլևս չպիտի ստիպեր Տիտոսին վազելու սար ու ձոր և որին այլևս նա կանալ սարերը չտաներ:

Գիտակցական վերաբերմունք դեպի իր վիճակը Տիտոսն առաջին անգամ այս կերպ հանդես բերեց: Այնպես հանկարծ ծնվեց այն միտքը նրա գլխում և այնքան հանդարտ: Երևի կա այդպիսի մի վայրկյան, երբ ծլում է սերմը, ասեղի ծայրի չափ արմատիկը խրում հողում, որ հետո տարիների հետ հզորանա ու դառնա հաստարմատ ծառ:

* * *

Շարունակությունն էլ հասարակ եղավ: Առաջին ծիրը ձգվեց, հողի կոշտուկները հրելով, մի օր արև տեսավ, ջերմություն զգաց:

Տիտոսը՝ խոտի խուրձը շալակին, ձյունաջուրը կոխ տալով, ձմռան մի օր անցավ դպրոցի կողքով, պատուհանից տեսավ հորթատիրոջ որդուն դասարանում, կանգնեց, ժպտաց: Տղան էլ ներսից պատասխանեց նույն ժպիտով: Եթե ներսում ժպտացողի միտքը Տիտոսի ճաների շուրջն էր և կտուրի գլխին տեղի ունեցած խաղերի, ապա Տիտոսի ժպիտը ուրիշ պատճառ ուներ:

Երևի լավ է ներսում, որ ամեն օր հավաքվում են իր հասակի տղաներ, երգ են ասում, գրիչները թաթախում թանաքի մեջ, տետրակներում արտագրում այն, ինչ գրում է ուսուցիչը պատից կախած տախտակի վրա, սպիտակ կրաքարով: Վերի սարում այնքան շատ կա այդ քարից, և այնպես պարզ է խազում Տիտոսը, սպիտակ բծեր անում գետի կապույտ ու ոդորկ քարերի վրա:

Այդ իրիկուն գոմի դռան կատարվեց տարօրինակ մի գործարք: Իր բոլոր ճաները Տիտոսը փոխեց տիրոջ տղայի վաղուց սովորած, թերթերը պակաս գրքի հետ: Եվ երբ ախոռները խոտով լցրեց, կովերի տակ չոր հարդ ցրեց, գոմի ճրագի տակ Տիտոսը բաց արեց գիրքը: Ճրագի լույսի հետ տառերը թրթռացին նրա աչքին: Ինչքան շա՛տ էին, իրար նման, բոլորն էլ սև: Գիրքը թերթեց, տեսավ ծանոթ նկարներ՝ ուլ ու ծառ, աղջիկը կուժն ուսին, պառավ նանը թոնրի առաջ: Համր նկարներն այնքան հարազատ թվացին: Գուցե դրանից էր, որ գիրքը գոմի պատուհանում դնելուց առաջ նա ստուգեց՝ արդյոք չո՞ր և ապահո՞վ է թաքստոցը:

Առավոտյան Տիտոսն աչքերը տրորելով ձեռքը մեկնեց գոմի պատուհանին: Կովերը կոշտ լեզվով լիզում էին մսուրի չոր փայտերը, կարծես մեկը խոզանակով էր սրբում: Տիտոսը մոռացել էր կովերին: Գրքի թերթին էր նայում, այն թերթին, որի վրա երկու հորթի գլուխ կար նկարած: Նայում էր և լարում ամբողջ ուշքը, ասես հավատում էր, որ շատ նայելուց տառերը լեզու պիտի առնեն ու խոսեն: Այդ օրը նա ջոկեց միայն այն,

որ սև նշաններն իրար նման չեն, մեկը կեռ է, մյուսը տափակ, երրորդը ձեռնափայտի պես գլուխը կլոր: Գոմի դռանը ոտնաձայն լսեց, գիրքը ծալեց, թռավ տեղից, մտուրին մոտեցավ:

Այդ գարնան Տիտոսն արդեն գրաճանաչ էր: Նրա հացի պայուսակում թերթերի ծայրերը կտրտած գիրքն էր, որի առաջին երեսից մինչև թոնրի մոտ նստած պառավի նկարը Տիտոսը վարժ կարդում էր, նույնիսկ առանց մատը տառերին տանելու: Ուրիշի գրած տետրակների լուսանցքում երկրորդ անգամ Տիտոսը գրել էր այն, ինչ տետրակի տերն էր գրել դպրոցում:

Աշխարհն ուրիշ տեսակ երևաց նրա աչքում, երբ տեսավ ծանոթ առուն, կանաչ արտերն ու սարերի լերկ կողերը: Հողի կոշտերի տակ մութ կար և առաջին արևոտ

օրը հալեց մութի հետքերը: Տիտոսը նույն փափախն ուներ գլխին: Չմեռվա ընթացքում նրա գույքը ավելացել էր երկու գույգ կարկատած գուլպայով, որ ուրիշի ձեռքով ծածուկ ուղարկել էր մայրը: Մնացածը նույնն էր, աղբից տեղ-տեղ կարկատանների թելերը փտել էին, կախ ընկել: Եվ երբ առաջին օրը Տիտոսը հորթերն առաջ արած գյուղի ծայրին հասավ, փողոցում կանգնած մի մարդ մտքում նրան դմակը կախ ոչխարի հետ համեմատեց:

Հին փափախի տակից նրա աչքերը գրքին ընկնելիս՝ հորթերն ուզածի չափ կարող էին ցատկոտել, ցրիվ գալ, իրար պոզահարել, մինչև սթափվել, գիրքը խնամքով ծալել, տեղավորել պայուսակում և ապա առաջվա պես սուլելով, կանչելով հավաքել ցրված հորթերին: Սպիտակ փափուկ քարը, որով գրում էին պատից կախված տախտակի վրա, Տիտոսը հենց սարի տակի հանքից վերցրեց այնքան, որքան հերիք էր գետի ողորկ քարերի վրա ոչ թե բծեր ու անկարգ խազեր քաշելու, այլ գրելու գրքի բառեր, ամբողջ երեսներ, մինչև անձրևը գար ու ավերել գրածը:

Ամեն իրիկուն՝ հորթերը տեղաց անելուց հետո, պատահած տղից հարցնում էր չիմացածը: Հերիք էր միայն մի անգամ ասելին, որպեսզի ասածը պինդ նստեր նրա մտքում: Սեվահողում լղար հատիկն էլ փարթամ է աճում:

Գրած տետրակները, եթե ապակու տեղ պատուհանին չէին փակցնում կամ տետրակի հաստ կողը ձվի դեղնուցով հիվանդի մեջքին չէին փակցնում, — գրած տետրակները Տիտոսի պայուսակում էին հավաքվում, մինչև անգիր աներ վարժությունները, մինչև ծվեն-ծվեն չլինեին տետրակի թերթերը: Նրա միտքը ազահույթամբ էր կլանում գիրք ու տետրակ: Ինչքան զարմացավ տիրոջ որդին, երբ գարնան վերջին Տիտոսը երկրորդ գիրքը խնդրեց:

Հենց այդ երեկոյան էլ նրա մայրը ծննդյան ցավից կանչում էր: Հաջորդ առավոտը, լուսանալուն պես, երբ Տիտոսը լսեց, որ մի նոր մանուկ է ծծելու մոր կաթը, սառնություն զգաց մոր հանդեպ, վերջին բարակ թելերն էլ կտրվեցին, մայրը հեռացավ, դարձավ երկնքի երեսին լողացող թռչուն:

* * *

Ամառվա շողին գյուղ եկավ Տիտոսի մանկության ընկերը՝ Անտոնը: Երեկոյան բեզարած գյուղ վերադարձավ Տիտոսը, ոտները քարշ տալով բարձրացավ հերվա չոր խոտի դեզի վրա, կարպետը գլխին քաշեց:

Եվ .մ .իայն առավոտ կանուխ, Անտոնենց դռանը, Տիտոսը տեսավ ջրի կուժերն ուսին երկու կանանց, որոնք աչքալույս էին տալիս Անտոնի մորը:

— Անտոնը եկել է, — մտածեց Տիտոսը, մոտեցավ, նրա մորը հարցրեց: Ինչպես

կոտրվեց Տիտոսի սիրտը, երբ մայրը գլխին բամփելով ասաց.

— Հենց դու էիր մնացել, որ գնաս նրան քնատեղից վերկացնես:

Տիտոսը միայն հեռվից էր ուզում տեսնել Անտոնին: Ինչքան են խաղացել միասին, քանի ծտի բուն են քանդել, գետում լողացել այն ժամանակ, երբ իրենց թոնիրն էլ տաք էր:

— Ով գիտի՝ հիմի մեծացել, մեծ մարդ է դարձել: Տեսնես ի՞նչ շոր ունի հագին:

Այդ մտքերից հետո Տիտոսին այնքան խեղճ թվաց տրեխների ծուռ ծայրը և այնպես կարոտեց մորը. նրա լացը հիշեց, երբ ուրիշի դռնակի մոտ յուղոտ պատառ տվեց: Այն օրից նրան չէր տեսել, նրանց փողոցովն էլ չէր անցել:

Տիտոսը հորթերը հեռու չտարավ: Գյուղի մոտիկ կանաչուտին հասնելուց հորթերը կանգ առան. Տիտոսը բաց արեց գրքի այն երեսը, որի արանքում բրդի թելի նշանը կար:

Քիչ հետո գլուխը վեր հանեց հորթերին նայելու: Գյուղի ծայրին սպիտակ գլխարկով մեկն երևաց: Եկողը ձեռքի ճիպոտով մոշի թփերին էր զարկում և արագ քայլերով մոտենում կանաչուտին:

Տիտոսը հեռվից ճանաչեց Անտոնին: Այդ օրը երկրորդ անգամ նա ամաչեց

կարկատած տրեխների, մորթին ճղած մեծ փափախի համար:

Հանդիպումն այնպես պարզ եղավ, այնքան հասարակ: Անտոնն առաջինը կանչեց, ձեռքը մեկնած մոտեցավ: Նա՛ առաջին խոսքն ասաց, որովհետև Տիտոսն անակնկալ հանդիպումից շփոթվեց, գիրքն արխալուղի թևի տակ առավ:

Եվ ոչ մի կարկատան չկար Անտոնի շորերի վրա: Էլի առաջվա պես ծիծաղելիս կոտրած ատամը երևում էր: Կոտրած ատամի պատմությունը Տիտոսի միտն ընկավ: Անտոնը ոչ նրա գիրքը տեսավ, ոչ էլ հետևից կախ ընկած կարկատանները, որի համար մեկը նրան դմակավոր ոչխարի էր նմանացրել:

Պատմելու այնքան բան ուներ Անտոնը. անցած տարիներն այնքան նման էին անցել Տիտոսի համար: Եվ ինչ որ ասում էր Անտոնը «Բնանու* կողմի» մասին, Տիտոսին երազի պես էր թվում: Գյուղի սարերից դեն նա ոչինչ չէր տեսել:

Այդ հեռու կողմերում եղել էր Անտոնը. նրա աչքերը տեսել էին մեծ տներ, որոնց նման գյուղում չկա:

— Փողոցներում էնքան մարդ կա՛, հազար, երկու հազար: Ամեն օր ուրիշ քաղաքներից մաշին է գալիս: Կառքեր կան, մեծ խանութներ, ու ուզածդ կա ու չտես բաներ: Ոնց

ասեմ քեզ: Դե մեր գյուղում երեք հարյուր մարդ չկա, երեխա, կնիկ, բոլորը հաշված: Համա մենակ մեր ուսումնարանում էղքան աշակերտ կա...Հետո վագոնները...Տիտո՛ս, ավտանաբիլի խժժոցից խամ մարդը կվախի: Խաղող ինչքան ասես, ձմերուկ: Էնտեղ մեզ նման չեն վար անում, կորեկ սերմելը սովորություն չի: Բամբակ են ցանում, մաշինի գութան էլ ունեն: Վերջը ի՞նչ ասեմ է՛, ես որ գնացել էի, չորս օր աչքերս շաղված էին...Էսպես զարմացք բաներ:

Տիտոսը շունչը պահած լսում էր: Թևի տակ գիրքը սլաց, ընկավ: Տիտոսը նստած տեղից մի քիչ շարժվեց, գիրքը տակն առավ, նստեց վրան: Պատմելիք չունեք, ուզեց ասի, որ ինքն էլ է սովորում, բայց անկարևոր համարեց: Եթե Անտոնը հարցներ, կասեր:

Իր տեսածից ոգևորված, գյուղում մնացած նախկին ընկերոջ առաջ Անտոնն այնքան

հրաշքներ պատմեց «Բնանու կողմերի» մասին:

Երբ հեռացավ Անտոնը, Տիտոսը մի քիչ էլ նստած մնաց, հետո սթափվեց, նայեց Անտոնի ետևից: Երազի պես թվաց հեռավոր Բնանը, վագոնները, որոնք ամեն օր մարդ են տանում, բերում: Բայց չէ՛ որ Անտոնը տեսել էր, Անտոնն էր պատմում: Տիտոսն էլ ականջով լսեց, նրա կոտրած աստամը տեսավ: Ա՛յ, էլի ձեռքի ճիպոտով մոշի թփերին է խփում:

— Բնա՛ն, Բնա՛ն...

— Էստեղից մի օրում կհասնես Սիսիանի միակին, էնտեղից էլ օր ու կեսվա ճանապարհ է, մինչև մաշինին հասնես:

Մի սար է, բարձրանաս իջնես, սարի տակին կոտրած քարվանսարա կա, էնտեղ կքնես: Հետո լայն ճանապարհ է մինչև մաշինին հասնես: Վագոնը որ նստես, ուղիղ քեզ կտանի Բնանու մեջը...Բիլեթ են տալիս փողով, պետք է բիլեթը պինդ պահես, որ չկորչի. թե չէ կտանեն, շտրաֆ կանեն: Ես իմս ծոցումս էի պահում, քնելիս էլ ձեռքս վրան էի դնում: Էսպես հասա Բնան...

Անտոնի խոսքերն էին, որ խժժում էին Տիտոսի ականջի տակ, որպես ձագ տված մեղու: Փակեց աչքերը, միտքը լարեց, թև առած մտքերը թռան սարերի վրայով հեռուն: Դեպի ուր մեկնեց Անտոնն իր ձեռքը, պատմությունն անելիս:

— Տեսնես Կատարի խաչի ուխտավորի չափ մարդ կլինի՞, — մտածեց Տիտոսը, պառկած տեղում նստեց, գիրքը բաց արեց: Գրքում Անտոնի ասածներից ոչինչ չկար: Ծառերի մասին էր գրված, ազին ծաղիկ աղվեսի մասին և ոչ մի խոսք Բնանու կողմերից:

— Երևի ուրիշ գրքերում կլինի:

Լսեց գյուղից մի ձայն.

— Տիտո՛ս, էհե՛յ, հորթերը արտի կանաչումն են, կանաչումն են, էհե՛յ...

Տեղից վեր թռավ, թռնելու հետ էլ մտքերը հորթերի պես շաղ եկան: Բնանը չքացավ, որ մի քիչ հետո նորից փակչի նրա ուղեղին տիզի պես, բուն դնի և օրնիբուն միտքն զբաղեցնի իրենով:

* * *

Աշունքամուտ էր:

Սարերի բարձր կատարներին ամպը ցող էր շարում, լուսաբացի ցողը սառչում էր, դառնում եղյամ: Արտերը հնձել, վերջացրել էին, գյուղը կալ էր կասում, այգիների բերքը ժողովում: Դրանից էր, որ հնձած արտերում ոչ մարդ էր երևում, ոչ անասուն: Արահետը օձապտույտ ոլորներով բարձրանում էր սարի ստորոտից մինչև գագաթ, իջնում ձորը, նորից բարձրանում:

Մահակը գետնին դեմ տալով, կաճանով բարձրանում էր Տիտոսը, հացով լի պայուսակը մեջքին: Արևը բավական ճանապարհ էր կտրել, բայց արևից չէր, որ քրտինքի կաթիլներ էին շարվել Տիտոսի ճակատին, այլ արագ քայլելուց: Մեջքը քրտնել էր. շապիկը կպչում էր, էլի պոկվում:

Տիտոսը ոչ քրտինքն էր զգում, ոչ էլ արևի տաքությունը: Նրա միտքը ետ էր, եկած ճամփին, որի վրա կրած խուրձերից ընկած հասկեր կային, մի քիչ հեռու գյուղը, կալերը, խրձան դեզեր, իրենց կիսավեր տունը:

Օգոստոսի կեսին Անտոնը գնացել էր: Գնալուց մի օր առաջ Տիտոսը նրան տեսավ դռան մոտ:

— Տիտո՛ւ, էգուց գնում եմ...

Տիտոսը չիմացավ ինչ ասի: Մոտեցավ Անտոնին՝ բարի ճանապարհի ասելու: Ձեռք տալուց հետո, երբ մայրը ներսից Անտոնին կանչեց, և Անտոնը տուն գնաց, Տիտոսը դռան մոտ մի քիչ էլ կանգնեց: Քարերը կճաքեին, եթե նրանք էլ այնքան ուժեղ ցանկանային Անտոնի հետ գնալ, ինչպես դռան մոտ ցանկացավ Տիտոսը: Սակայն Անտոնը դուրս չեկավ տնից. Տիտոսը գլուխը կախ հեռացավ:

Տիտոսը միայն մորն ասաց, որ գնում է: Ինչքան դժվար էր վերջին օրը: Հորթերն էլ էին մի տեսակ մոլորվել: Երեկոյան՝ հորթերին տեղաց անելուց հետո, անցավ այն

փողոցով, ուր մայրն էր ապրում: Դռնակից նայեց, մարդ չտեսավ: Հենց ուզում էր հեռանա, մայրը դիմացի անկյունից դուրս եկավ:

— Նանի, առավոտյան գնում եմ:

— Ու՛ր:

— Բնան:

— Բա մենա՞կ. հաց, ճանապարհի ծախս...

— Բիլեթի փող ունեմ, ամառս եմ հավաքել, դե տոպրակս էլ հացով լիքն է:

Տիտոսը տեսավ մոր արցունքները:

— Բա շոր, գուլպա...Ընկեր ունե՞ս, ճանապարհը...

— Լիքը մարդ է, ինչ կա որ...Հրեն էն սարն է, սարը որ անց կացար, Բնանը մոտ է, — ասաց Տիտոսն այնպես վստահ, կասես Երևան գնալը նրա համար գյուղի ջաղացի ճանապարհն էր:

— Դե էդտեղ ոտը կաց, տեսնեմ էն Ագրայելը տանը չի՞...

Ագրայելը նրա երկրորդ ամուսինն էր: Տիտոսը գիտեր, որ մայրը նրա ձեռքին լավ օր չի քաշում: Ճիշտ է, այդ հանգամանքը նրա մեջ բորբոքում էր սեր ու կարեկցություն մոր նկատմամբ, բայց և իր մտքից նա չէր կարողանում ջնջել այն գիշերը, երբ ուրիշի դռնակի մոտ մորը տեսավ, ինքն էլ քնեց դեզի վրա, որպես որբ: Թեկուզ Ագրայելին հանդիպելիս նա խոժոռ աչքերով էր նայում նրան, բայց հերիք էր մտաբերեր այն գիշերը, որպեսզի կարեկցության ալիքն իջներ, մոր հանդեպ զգար անտարբեր սառնություն:

Տիտոսը հասավ կայծակի հարվածից ճաքած քարին, որից դեն արահետը իջնում էր ձորի վրա, մի ուրիշ սարով բարձրանալու համար: Ճաքած քարը նրա ամենից հեռու սահմանն էր, որից դեն Տիտոսի ոտքն առաջին անգամ էր կոխում:

Քարի մոտ մի քիչ շունչ առավ, նստեց: Բավական ճանապարհ էր անցել: Առաջին անգամ հայրենի գյուղը նրա աչքում շատ փոքր թվաց: Ահա գետակը, Անտոնենց այգին...Սարի տակին սպիտակին էր տալիս քարհանքը, որտեղից դպրոցի աշակերտները կավիճ էին տանում: Տիտոսը տեսավ և գետի մեծ քարը, որի վրա կավիճով մի օր արտագրեց «Պատավի ուլերը»: Աչք ածեց իրենց տունը տեսնելու, չերևաց: Հարևանի բարձր պատը խանգարում էր:

Քրտինքը ցամաքեց, Տիտոսը վեր կացավ, մի անգամ էլ նայեց գյուղին: Այնքան ցանկացավ, որ մեկը կտուրի վրայից նայեր իրեն, մինչև սարի հետևն անցներ: Գուցե Ագրայելից ծածուկ մայրը կալից նայում է: Երևի լաց է լինում, գոգնոցի ծայրով սրբում արցունքը, որ մարդ չտեսնի...

Փողոցում կանգնել էր: Մի քիչ հետո մայրը շտապ քայլերով դուրս եկավ, հացի

կապոցը թնի տակ: Լաց եղավ:

— Էս երկու արծաթն էլ առ, ճանապարհին պետք կգա...

Իր մաշված գոտին կապեց Տիտոսի մեջքին, կռացավ, այլքերը համբուրեց:

— Չմրսես, եկողով իմաց տուր, որ հասել ես... Դե՛... Բայց խոսքը կիսատ մնաց —
նոնաձայն եկավ: Մի անգամ էլ համբուրեց և դուռը ծածկեց:

Գյուղն արդեն մնաց սարի հետևում: Բայց սարի հետևում մնաց և նրա տխրությունը:
Թևով արցունքը սրբեց և մեծ քայլեր անելով իջավ կաճանով: Չորակում մի ուրիշ
կաճան էլ էր միանում և երկուսի խառնուրդից ճանապարհը մի քիչ ավելի էր
լայնանում:

Ջրի մոտ Տիտոսը քաղց զգաց, մոր շինած պաշարը բաց արեց: Երբ կռացել էր ջրի վրա,
կողքին նոնաձայն լսեց, վեր կացավ:

Հարևան գյուղից մի իշավոր գնում էր նույն ճամփով, ինչ որ Տիտոսը: Նա հացը մեջքին
կապեց, միացավ իշավորին:

* * *

Բարձր սարերը ջրբաժան սահման են երկու մեծ գավառների մեջ: Մարերի արևմտյան
փեշերից սկիզբն առնող մանրիկ գետակները ստորոտում միանում են իրար, որպեսզի
ներքև, սարահարթում, կազմեն հանդարտահոս և լայն տարածվող մի գետ:

Հաջորդ առավոտյան ջրբաժան սարերի գլխից Տիտոսը հետ էր նայում սարահարթին,
որի գնդաձև փոսերի մեջ ընկած էին մեծ ու փոքր գյուղեր: Այդ գյուղերից մեկումն էր
գիշերել Տիտոսը, առավոտ կանուխ զարթնել, շարունակել ճանապարհը:

Մի պառավ կին հյուրընկալել էր նրան, քնելու տեղ տվել, հարց ու փորձ արել:

Լուսաբացին պառավը թանով ապուր էր եփել: Եվ երբ Տիտոսը փայտի գդալով տաք
ապուրն էր ուտում, պառավը սիրտ էր տվել նրան:

— Ճանապարհը լիքը մարդ է, գնացող եկող շատ կա: Հենց մի ճանապարհ է գնում
մինչև սարի գլուխը, էնտեղից քեզ ցույց կտան...

Այդ մի ճանապարհով էլ բարձրացել էր Տիտոսը, ճանապարհին մի քանի հոգի տեսել,
որոնք զարմանքով էին նայել նրան:

— Էս հասակին, որ սա վախ չունի մենակ գնալու, ուրեմն սրտոտ տղա պիտի լինի, —
ասաց մեկը, որին Տիտոսը հարց տվավ, թե երբ կհասնի կոտրած քարվանսարին:

— Արևով կհասնես... Առաջիկա իշավորներ են գնում, որ ուզենաս՝ նրանց կհասնես, —
ասաց մարդը:

Տիտոսը քայլերն արագացրեց: Ինչքան բարձրանում էր սարն ի վեր, օդն այնքան
սառնանում էր, կանաչն ավելի շատանում, թեկուզ աշնան սկիզբն էր:

— Ա՛յ հորթերը էստեղ լինեին, ի՛նչ կուտեին, — մտածեց նա, հետ նայեց մի ուրիշ
լեռնաշղթայի, որի գագաթներին ամպ էր նստած, և որի հետևին հայրենի գյուղն էր:

— Տեսնես հիմա հորթերն ո՞վ է պահում...

Կաճանով մենակ էր բարձրանում, ինքն իրեն միտք անում: Հեռվից՝ նա անտառից
մոլորված արջի քոթոթի էր նման, որ ընկել էր բացուտի մեջ, բրդոտ ոտքերն արագ էր
փոխում, մյուս անտառին հասնելու համար: Չլինի՞ թե բացատում տեսնեն իրեն:

Գագաթին ամպերը թանձրացան, բրդի գորշ մալանչների պես իջան գետնին,
փաթաթվեցին ոտքերին, շորերի վրա խոնավություն մաղեցին, տրեխները թացացան:
Ճանապարհը հազիվ էր երևում. ամպը մեկ խտանում էր, մեկ նոսրանում:

Նոսրանալիս նա ճանապարհն ավելի հեռուն էր տեսնում, բայց երբ խտանում էր,

Տիտոսին թվում էր, թե ճանապարհին էլ է հալվում ամպի մեջ:

Եթե հանկարծ մոլորվեր, հեռանար ճանապարհից, մութն իջներ ու մնար սարում: Այդ միտքը վախեցրեց նրան, ուզեց կանչի, քայլերն ավելի արագացրեց: Գուցե հասներ իշավորներին: Միայն թե չմոլորվեր, ամպած գիշերը սարում չմնար: Հանկարծ գայլերը քարի տակից ցցվեին ճամփի վրա: Ի՞նչ պիտի աներ... Ինչո՞ւ նստեց ամպը սարին: Արև լիներ, ինչպես երեկ, ոչ մենակություն կզգար, ոչ վախ:

Տիտոսն իր մտքերի հետ էր. հսկա քայլեր էր անում, հանկարծ տեղում մեխվում, երբ ականջին շշուկ էր հասնում կամ աչքն ընկնում էր ճամփից հեռու ընկած տձև քարերին: Գուցե գայլերն են մրափած:

Նա արդեն սարի ջրբաժան սահմանն անցել էր, հետ էր թողել սարահարթն ու ծառաստանների մեջ թաղված գյուղերը, մհալի հանդարտահոս գետը: Եթե արև լիներ, գագաթից վերջին անգամ կտեսներ այդ ամենը, հեռու կապույտի լեռնապարը, որի հետևին հոր կիսավեր տան սառած թոնիրն էր, մայրը, պառավ կատուն, որ արդեն վայրենացել էր:

Մի շուն հաչաց, երկրորդը նրան ձայնակցեց: Տիտոսը կանգ առավ, լսողությունը լարեց հաչոցի կողմը: Գուցե գյուղ է, բայց ինչու Անտոնը ոչինչ չասաց: Այդ մտքին հաջորդեց մի ուրիշը, աղվեսն էլ շան նման է հաչում: Հանկարծ շատ մոտ լսեց հաչոցի ձայն, երկու ստվեր կլանչեցին և մինչև Տիտոսը կկռանար քար վերցնելու, ձախ ազդրի փափուկ մսի մեջ զգաց սուր ծակոց. վայր ընկավ ու ցավից բարձր ճչաց:

Շները հետ փախան, տասը քայլի վրա նստեցին խուլ մոռոցով: Տիտոսի կանչին ամպի միջից երևաց հովիվը, թաղիքե վերարկուն ուսին: Նրան թվաց, թե հովիվը երկնքից իջավ: Շները վնգստոցով հեռացան, հովիվը մոտեցավ Տիտոսին, ոտքի վերքին նայեց:

— Բան չկա, հիմա արյունը կկտրվի, — ասաց նա: Տիտոսը վախից գունատվել էր:

Ոտքի կանգնեց և նոր միայն զգաց, որ ձախ ազդրը ցավում է, ասես մեկը եղինջի փշերով ծակծկել էր փափուկ միսը:

Հովիվը թաղիքից մի քիչ բուրդ հանեց, փաթաթեց վերքին:

Եվ երբ Տիտոսը կարողացավ մի քանի քայլ անել, մարդը հարցրեց.

— Բա ո՞ւր եղպես մենակ...

— Մենակ չեմ, ընկերներս հրես հետևիցս գալիս են, — ասաց Տիտոսը, աչքի տակով նայեց հովիվին, ստուգելու՝ արդյոք հավատա՞ց նա: Հետո նրան հարցրեց, թե ուր է տանում ճանապարհը, հեռո՞ւ է կոտրած քարվանսարան:

— Դեռ օր շատ կա, արևը մայր չմտած կհասնես: Հենց եղպես վեր արի... — ասաց հովիվը, մի քիչ էլ կանգնեց, մինչև Տիտոսը ձախ ոտից կաղալով կորավ ամպի մեջ:

Հետո փաթաթվեց վերարկուում, սուլոցով բարձրացավ ոչխարի մոտ:

Տիտոսը քանի իջնում էր, ամպն այնքան էլ նոսրանում էր: Մարի քամին ծվեն-ծվեն էր անում ամպի դեզերը, քշում ներքև, ուր ամպի մանրիկ քուլաները հալվում էին, կորչում:

Մի քիչ հետո ամպի միջից երևաց արևը: Դիմացը չոր, ցամաք ժայռեր էին, կարմիր ու գորշ քարեր, որոնց վրա անկարգ բուսել էին կարճիկ մացառներ: Չորակները շատ հեռվում հալվում էին, աստիճանաբար ցածրանում և ձուլվում տափաստանի հետ:

Տափաստանը Տիտոսի աչքին անձայր թվաց: Հեռվում դժվար էր որոշել տափարակի կապույտ հորիզոնը: Հարթ երկիրն աննկատորեն միանում էր կապույտ երկնքի հետ, հեռուներում կազմում մի այլ աշխարհ, որ ոչ ծով է, ոչ երկինք և ոչ էլ անձայր

անապատ:

Ետնն ամպոտ սարն էր, որի վրայից նա անցավ: Սարի գլխին դարձյալ ամպ կար: Մի պահ Տիտոսին այնպես թվաց, թե սարը մինչև երկինք է հասնում, շները բարձր ամպերի մեջ վրա տվին իրեն:

— Չո՛ւ, չո՛ւ, — լսեց Տիտոսը, երբ մի քիչ էլ ցածրացավ ճանապարհով: Բարձրացավ քարի գլուխը, նայեց ձորին: Իշավորներն էին:

Արևը մայր էր մտել, երբ հոգնած քարվանսը հասավ կոտրած քարվանսարին:

Քարվանսի հետ իջևանի բակը մտավ և բեզարած Տիտոսը:

* * *

Գիշերով քարվանսարա ուրիշ ուղևորներ էլ եկան: Հայեր կային, թուրքեր՝ իշով, ձիով: Ուղտապաններ եկան, որոնք ուղտերով նավթ էին տանում այն մահալը, որտեղից ինքն անցավ: Գուցե ուղտապաններից մեկն էլ իրենց գյուղը նավթ տանի: Տիտոսը պառկեց խսիրի վրա, պայուսակը գլխի տակ: Միտն եկավ, թե ինչպես էր ուղտապանը գյուղում կանչում.

— Նավութ ալան, ա՛յ նավութ ալան՜...

Հավաքվում էին նրա գլխին, և մինչև գյուղը նավթի գինը չորոշեր, ոչ ոք նավթ չէր առնում: Ուղտապանը բարկանում էր, սպառնում հեռանալ:

Ցեխապատ սենյակում հատակի խսիրների վրա պառկել էին բեզարած ուղևորները, ով որտեղ ազատ էր տեսել: Մեկը ձիու հարդով լի պարկն էր դրել գլխի տակ, ուղտապանը նավթոտ ջվալն էր գցել մեջքին: Շատերը խոր քնի մեջ խռոացնում էին, ոմանք օջախի մոտ նստած դեռ թեյ էին խմում: Քարվանսարայի տերը շուտ-շուտ ներս ու դուրս էր անում, գիշերով ճանապարհվողներից հարկն առնում, հարդ չունեցողներին հարդ տալիս, էլի նստում տախտակների մոտ, նավթի փոքրիկ ճրագի կողքին, մի քիչ ննջում, մինչև մեկը գոմից կանչի և կամ օջախի մոտ թեյ խմողները մի կտոր շաքար ուզեն, Տիտոսի կողքին պառկածը ջորեպան էր, աղ էր տանում ցորենի հետ փոխելու: Առավոտյան ջորեպանը պիտի անց կենար նույն սարով, որի վրայով անցել էր Տիտոսը, ամպի քուլաների միջով:

Տիտոսն աչքերը նոր էր փակել և ոտները հանգիստ մեկնել խսիրի վրա, երբ զգաց, որ մեկը ոտները կոխ տալով եկավ, կողքին պառկեց: Ցավից զարթոնեց, ոտքը հետ քաշեց, տեսավ, թե ինչպես մարդը մեկնվեց:

— Որտեղացի՞ ես,— հարցրեց նա:

Նա թեկուզ ցավ էլ զգաց, բայց մարդու հարցի մեջ կարեկցանք տեսավ, մոռացավ ցավն ու պատասխան տվավ:

— Ո՞ւր ես գնում, մենա՞կ ես,— հարցրեց նա, գլխատակի կապոցը պատին հենելով:

— Ընան,

Մի քիչ հետո մարդը հարցրեց.

— Ճանապարհի ծախս, ձեռափող ունե՞ս...

— Ունեմ, հա՛, բիլեթի փող: Հրես ծոցումս կարած է, — ասաց Տիտոսն ու ձեռքը ծոցին տարավ, մատերով շոշափեց փալասի կտորը, որ մի քանի տեղից թելով կարած էր ծոցին: Շուտով կհասնի մաշինին: Ահա կոտրած քարվանսարան, որի մասին ասել էր Անտոնը:

— Ուղիղ ճանապարհ է, կգնաս, կհասնես մաշինին: Գուցե Անտոնն էլ է գիշերել այդ

իջևանում, պատկել նույն խսիրի վրա: Ինչքան պիտի զարմանա, երբ տեսնի Տիտոսին: Ուրախության ալիքը բարձրացավ այնքան, որ սրբեց, ետ վանեց քունը: Ինչո՞ւ կողքին պատկած մարդը էլ ուրիշ ոչինչ չհարցրեց: Գուցե Ռևանու կողմերից է գալիս: Չի՞ տեսել արդյոք Անտոնին: Եթե նա գիտենար ինչ մտքեր կան Տիտոսի գլխում, եթե հարցներ: Տիտոսը բոլորը կպատմեր:

Մակայն մարդը քնել էր, ջորեպանն էլ քնի մեջ անկապ խոսքեր էր ասում: Օջախի կրակը մերթ հանդարտում էր, բոցը գետնի երեսին էր պատկում, ճիգ անում օջախի մոտ ընկած, կեսը վառված ցախերին հասնելու: Եվ երբ կրակի լեզուները հասնում էին ցախին, օջախը նորից բոցավառվում էր, լույսի տակ Տիտոսը տեսնում էր տան ցեխապատը, եղեգնով ծածկած կտուրը:

Իրենց գյուղում պատերը քարից են, շատ տների կտուրներն էլ է սալ քար, հաստ գերանների վրա: Ինչքան կզարմանային գյուղում. եթե մեկը իր կտուրը եղեգնով ծածկեր:

Քնելուց առաջ Տիտոսի վերջին միտքն այն մասին էր, թե չի՞ կաթում այդ կտուրը անձրև օրերին: Հետո քունն իջավ, միտքն օրորաց, հալվեց, որ կեսգիշերին դառնա երագ:

Երագի մեջ Անտոնն էր, ձեռքի ճիպոտով խփում էր մոշի ճյուղերին, տերևները փրցնում: Կանչում էր, Անտոնը պատասխան չէր տալիս: Ձեռք էր, թե հորթի ոտք կրծքի վրա, ձայնը լավ չէր հնչում: Քնի մեջ շարժվեց, երագը փոխվեց...

Առավոտյան Տիտոսն ուշ զարթնեց. քունը հաղթել էր նրան: Նստեց խսիրի վրա, աչքերը տրորեց, մի պահ զարմացած նայեց չորս կողմը: Հետո վերհիշեց քարվանսարան, օջախի գիշերվա կրակը: Կողքին քնած մարդ չկար: Բակում ուղտապանները նավթի պարկերն էին բարձում ուղտերին: Իշավորները տոպրակի մեջ դարման էին լցնում:

Իջևանի առաջ՝ առվի ջրում, Տիտոսը երեսը վրաց, ձեռքը տարավ պայուսակի հացին: Ճամփի պաշար դեռ ուներ: Պառավի տված բլիթները մնում էին, թեկուզ գլխատակին մի քիչ փշրվել էին:

Երբ մի քիչ հետո իշավորները ճանապարհ ընկան, Տիտոսն էլ պայուսակը ուսին նետեց, փայտը ձեռքն առավ, որ հետևի նրանց: Իջևանի տերը տեսավ այդ, կանչեց.

— Ա ջահել, քնելուդ փողը...

Տիտոսը զարմացած կանգնեց: Նա չհասկացավ, թե ինչու պիտի փող տա քնելու համար: Այնքան մարդ էր գնում գալիս, և գյուղում ոչ ոք մտքովն էլ չէր անցնում փող տալ: Ի՞նչ կասեին: Բայց երբ ուղտապանները ծիծաղեցին, մեկն էլ սրախոսեց, թե՝

— Քեռու տունն է կարծել, — Տիտոսը համոզվեց, որ այդ օրենք է, սահմանված կարգ: Ինչո՞ւ Անտոնը չէր ասել այդ մասին:

Ուղտապանները տեսան, թե ինչպես նա երեսը մյուս կողմը դարձրեց, ձեռքը տարավ ծոցին: Մի վայրկյան հետո Տիտոսը բարձր ծկլթաց, օձից խայթվածի պես:

— Վա՛յ, աման, փողս...

Փայտը ձեռքից ընկավ, փայտի հետ էլ Տիտոսը: Նա ոտքերը գետնովն էր տալիս, քարերը չանգում, կանչում, լաց լինում, լացի հետ էլ օգնություն կանչում:

— Վա՛յ, աման, փողս...

Ուղտապանները նախ չհավատացին, քարվանսարայի տերը կարծեց, թե տղան դիտմամբ է անում: Բայց հետո հավատացին, ուղտապաններից երկուսը մոտեցան,

սիրտ տվին:

— Ինչքան էր:

— Բիլեթի փող, Ռևանի մաշինի փող: Ես ոնց անեմ, վա՛յ աման...

— Տղա մի լինիր, լավ... Կաշխատես, մի մեծ փող չի: Կասես՝ քեզ անփող կտանեն, մի մարդ կճարվի...

Արխալուդի կոճակներն արձակված, մի ձեռքը ծոցին բռնած, Տիտոսը չռած աչքերով մեկ սրան էր նայում, մեկ նրան:

Ո՞վ տարած կլինի: Ջորեպանը. բայց նա խոր քնի մեջ էր: Գուցե այն մարդը, որ այնպես սրտանց հարցրեց, թե ուր է գնում, հետո կողքին դարձավ, քնեց:

Իշավորները հեռացել էին: Ի՞նչ անել. հետ վազել սարն ի վեր, հասնել ջորեպանին, ոտքերն ընկնել, աղաչել, գուցե հետ տա: Բայց ո՞ր հասնի նրան, գուցե ուրիշ ճանապարհով է գնացել, գուցե տեղեկություն էլ չունի փողից:

Քարվանսարայի տերը վկայեց, որ մյուս մարդը լույսը չբացված է գնացել: Վճարել է իր հարկը: Նրա ձին բեռան տակ չէր, ո՞վ էր, ո՞ր գնաց, ոչինչ չի կարող ասել:

— Էսքան տարի է էստեղ եմ, էդպես բան չեմ տեսել...

Եվ իջևանի տերը նորից կասկածեց — գուցե Տիտոսն է հորինում: Բայց տղան լալիս էր, աչքերով օգնություն աղերսում, մի էլք:

— Լավ, գնա՛, իշավորներին հասի: Ինձ հասանելիքն էլ քեզ եմ բաշխում, — ասաց տերը և ներս մտավ:

Տիտոսը մի քիչ էլ սպասեց: Ուղտերը տեղից վեր կացան, դանդաղ քայլերով ճամփա ընկան: Նա մեկ ուզեց հետևել ուղտերին, հետ վերադառնալ, մի ուղտապանի հետ գնալ գյուղը: Մեկ էլ հետ վանեց այդ միտքը, գետին ընկած փայտն առավ և արագ քայլերով իջավ ձորի լայն ճանապարհով:

Արևը կեծացել էր: Գյուղում արևն այդպես խանձում է միայն ամռան օրերին: Արևից քարերը տաքացել էին, ձորը թվում էր երկար կոկորդ, որի միջով երբեք սարի հովը չի անցել: Չէր երևում աշնան կանաչը, և եթե ամպի մի քուլա էլ մոլորվեր, հասներ ձորին, տաքը սարի ամպին պիտի հալեր:

Ձորի միջով հոսող պղտոր գետակի ափերին բուսել էին դեղձի ու ծիրանի ծառեր: Տիտոսի տեսածը խնձորի էր, կեռասենի ու տանձի: Իջավ ձորը, մոտեցավ ծիրանի ծառին, նայեց և չկարողացավ որոշել խնձորենի է, թե տանձի: Կռացավ գետակից ջուր խմելու: Սարի ետևին կանաչի հետ մնացել էին և սառնորակ ջրերը: Ձորի գետակի ջուրը փտած խոտի համ էր տալիս: Տիտոսը միայն բերանը ողողեց, ճանապարհ ընկավ...

Եվ երբ իշավորներին հասավ ու նրանց էլ պատմեց փողի մասին, մի քանիսն իսկույն հարցրին, թե ինչքան էր:

— Ոչինչ, անցածն անցել է, — ասաց ծերունի իշապանը, որի երկար, կախ ընկած ոտքերն իշու քայլերի հետ օրորվում էին:

Արևը նեղացնում էր: Տիտոսը փափախով սրբեց քրտինքը, արխալուդը հանեց: Ուսին գցելուց առաջ մի անգամ էլ նայեց աստառին, որից բարակ թելերով կապել էր փողի փալասը: Թելերից երկուսը կախ ընկած մնացել էին:

Արևի տակ ավելի շատ հոգնեց: Փորձում էր ոտքերը գետնից բարձր վերցնել, բայց չէր կարողանում: Տրեխները քսվում էին ճանապարհին, փոշի հանում, փոշին նստում էր

բրդի շավարի վրա: Ծարավից լեզուն չորանում էր, պռոշներն էր լիզում, գլուխը երբեմն թեքում ձորի կողմը, գետի պղտոր ու անհամ ջրին նայում:

— Հիմա սարի աղբյուրի մոտ լինեի, ինչքա՛ն կխամեի, — մտածեց Տիտոսը: Միտն ընկան հորթերը, աղբյուրը, որի սառը ջրում հաց էր թաթախում, խաղ անում ջրի հետ, ջաղաց շինում կամ ձեռքով մաքրում աղբյուրի ակը, խիճ ու ավազ դուրս թափում: Ջուրը նախ պղտորում էր, Հետո պարզում, աղբյուրի ակն ավելի խոր էր թվում, բայց ջուրը նորից փլցնում էր ավազի պատերը:

Էշերն էլ էին հոգնել: Հենց որ մեկի տերը մի քիչ ետ էր ընկնում կամ իշու վրա ննջում, մահակը գետնով քարշ տալիս, էշը զգուշությամբ մոտենում էր ճանապարհի կողքին բուսած մացառին, մի քանի տերն պոկում, մինչև տերը կհասներ կամ կգարթներ և ձեռքի մահակով մի կչափեր իշու փորին:

Տիտոսն աշխատում էր ետ չմնալ: Ուժ էր տալիս ոտքերին, երբեմն վազում, երբ նկատում էր, որ իր և իշավորների միջև եղած տարածությունն ավելի է մեծանում: Վազելիս փռի էր կուլ տալիս, պայուսակը համաչափ ցնցումներով զարկում էր թիկունքին:

Ճանապարհը ձանձրա էր, միապաղաղ: Թվում էր, թե ձորը վերջ չպիտի ունենա, թեկուզ ամեն մի պտույտ թվում էր որպես վերջինը, որից հետո պիտի սկսվի տափարակը: Բայց պտույտը վերջանում էր, որպեսզի մի ուրիշը ծայր առնի:

Ճանապարհին մի քանի գյուղեր տեսան քարերի գլխին, ծիրանու այգիների մեջ: Իրենց գյուղի նման չէին: Տները ցածիկ, առանց կալ ու մարագ, իրարից հեռու, մեկը մի քարի տակ, մյուսը առվի եզրին:

Ո՞ւր էին Անտոնի պատմած բարձր տները, փողոցները, ուր հազար մարդ է անցնում, ավելի, քան Կատարի խաչի ուխտի օրը: Ո՞ւր էին կառքերը, ավտոմոբիլները, որոնց վժժոցից մարդ վախենում է, ետ փախչում:

Եթե իշավորներից ետ մնալու հոգսը չլիներ, գուցե Տիտոսն ավելի երկար նայեր, թե ինչպես են ձորի գյուղում մի զույգ եզով վար անում: Մի քիչ վազելուց հետո, երբ

ծերունի իշապանը Տիտոսին ձայն տվեց, թե իջևանը հեռու չի, իրենք պիտի գիշերեն այնտեղ, նա քայլերը դանդաղեցրեց:

Արևը մարմրին էր տալիս, և արևի շողերից քարափի կատարները փայլում էին պղնձի կարմիր փայլով, ստվերներ կախում ճանապարհի վրա:

Տիտոսը ճանապարհի կողքին բուստաններ տեսավ: Ահա թե որն է սեխը: Աշնանը հեռու տեղից սեխ էին բերում գյուղ, փոխում գարու հետ: Տիտոսը և՛ ուրախ էր, և՛ հպարտ: Նա տեսավ այն երկիրը, ուր բուստաններում սեխն է բուսնում: Եթե վերադառնա՞ր գյուղ... Ինչե՞ր պիտի պատմեր և ինչքան պիտի զարմանային ընկերները:

Ճամփի կողքին հինայած մոքրուքով մի մարդ էր չոքել: Նրա շրթունքները շարժվում էին, մարդն իրիկվա նամագն էր անում, անթարթ աչքերը դեպի հեռուն: Երբեմն ձեռքերը կրծքին էր դնում, գլուխը խոնարհում գետնին, մի քիչ մնում այդ դիրքով, ապա բարձրանում, նորից շրթունքները շարժում:

Երբ Տիտոսը մոտեցավ նրան, մարդն ասես ոչ տեսավ և ոչ էլ նրա ոտնաձայնը լսեց: Տիտոսի աչքն ընկավ նրա կողքին, հենց ճամփի վրա դարսած սեխերին, որոնց մոտ հասարակ կշեռքն էր, քարե գրվանքաներով:

Եթե փողը լիներ, կառներ — այն դեղինը, որի կլեպը հասնելուց ճաքել էր, մի տեղն էլ

սևացել: Ի՛նչ համեղը պիտի լինի... Գյուղում նա միայն մի անգամ էր սեխ կերել, ավելի ճիշտ սեխի կլեպ:

Տիտոսն ինքն էլ չիմացավ, թե ինչպես ձեռքը դեղին սեխին մեկնեց հենց այն ժամանակ, երբ մարդը մի անգամ էլ երկրպագեց: Եվ երբ թևի տակ զգաց հասած սեխի փափկությունը, քայլերն ակամայից արագացան: Ճանապարհն աջ թեքվելիս, Տիտոսը մի անգամ էլ ետ նայեց: Մարդը շարունակում էր աղոթել:

Մի քանի քայլ էլ արեց, հետո նստեց, դանակը գրպանից հանեց և խրեց սեխի մեջ: Իրոք որ սեխը և՛ հասած էր, և՛ համեղ: Սեխը կրծելիս հանկարծ նրա ականջին վազող ոտքերի ձայն ընկավ, թվաց, թե նախիրից փախած հորթ էր վազում: Պատառը դեռ կուլ չտված, մեկ էլ առաջը ցցվեց աղոթող մարդը, թները քամու ջաղացի պես իրար տալով: Մարդը բարձր կանչեց Տիտոսի ականջի տակ և ոտքը թափով վրա բերեց նրա թիկունքին: Տիտոսը փովեց գետին և տեսավ, թե ինչպես իր գլխի վրայից թռան սեխի ջարդված կտորները:

Ուղղափառ սեյիդը, հավատարիմ հնօրյա նամագին, սեխի համար աղոթքը չէր ընդհատել:

* * *

Մուօ էր, երբ Տիտոսը հասավ իջևանին: Ծերունի իշապանը դեռ չէր քնել: Եվ երբ Տիտոսը մեկնվեց խսիրի վրա, ծերունին ասես ինքն իրեն հաշվեց, թե լուսաստղը դուրս չեկած եթե ճանապարհվեն, կարո՞ղ են թեյին հասնել քաղաք:

— Մաշինն էլ հենց էդ ժամանակն է ճանապարհվում Բևանու կողմը, թե բիլեթ ճարես, կնստես... Աստված մեծ է, մի լույս կհասնի, — ավելացրեց ծերունին, կողքին դարձավ, լիաթոք հորանջեց ու լռեց:

Իջևանի տերը, որ կաղիկ ոտը քարշ տալով ներս ու դուրս էր անում վրա բերեց:

— Ինչալլահ, ինչալլահ...

Տիտոսին այնպես թվաց, թե կաղն իր մտքերն էր անում, որոնց հետևից նա ասաց «ինչալլահ»:

Վաղը... Ուրեմն վաղն առավոտյան նա կտեսնի վագոնները, որոնք հարյուրավոր մարդ են տանում երկաթ գծերի վրայով: Եթե փողը մնացած լիներ: Ի՛նչ է անելու վաղը: Մի՞ թե պիտի ետ մնա: Իսկ եթե ճամփի պաշարը վերջանա՞ :

Տիտոսը ձեռքով շոշափեց պայուսակը, հացը նրան սիրտ տվավ: Եվ ոտները մեկնեց, ձեռքը կամացուկ տարավ ազդրի վերքին, այնքան թեթև թվաց վերքը: Նույնիսկ ժպտաց, երբ միտն ընկավ շների վրա տալը, ինչպես ինքը վախից գետին ընկավ: Կաղիկ մարդը կողպեց իջևանի դուռը, ոտը քարշ տալով մոտեցավ տախտակների վրա պառկեց:

Տիտոսը շուռ եկավ տեղում, գլուխը մոտեցրեց ծերունու թիկունքին, կույ էկավ:

Կաղիկ մարդը պառկելուց առաջ մոտեցավ, ճրագը իջեցրեց, նայեց Տիտոսին, հետո պատի նիշին նայեց, և երբ Տիտոսը պառկած տեղից ձայն տվավ, թև ինչ է փնտրում, կաղը պատասխանեց:

— Հե՛ջ, մի փետ կար...

Հետո նա հարցրեց Տիտոսին, այս անգամ ճրագը հանգցնելուց և տեղում պառկելուց հետո:

— Մայր ունե՞ս, տղա...

— Ունեմ:

— Հա՞յր:

— Չե՛:

— Բա էդ այլտրը քո ի՞նչն է...

— Հե՛ջ, — ասաց Տիտոսը այնպիսի շեշտով, որ նշանակում էր, թող քնեմ:

«Ինչպիսի» լռեց: Քիչ հետո Տիտոսն էլ քնով անցավ, մոռացավ աքացին էլ, հոգնածությունն էլ:

Գիշերվա կեսին, երբ բեզարած անցորդները քնել էին խոր մրափով, «ինչպիսի» տախտակները ճռռացին, կաղիկ ոտը վերմակի տակից թեքվեց, մութում գտավ գետինը, մյուս ոտն էլ հետևեց նրան, վերմակն ուսն առած կաղը մոտեցավ Տիտոսին, մի վայրկյան շունչը փորում պահեց և ապա կամացուկ պառկեց խափրի վրա:

Քնի մեջ Տիտոսն զգաց, որ մի տաք շունչ, մարմանդ թոնրի բերանի պես տաքացրեց մեջքը: Այդ նրան դուր եկավ, ոտքերը երկարեց և ավելի խոր քնեց:

Երագի մեջ թվաց, թե շունն իր տաք լեզվով լիզում է ազդրերը, հետո լեզուն դարձավ թաթի պես, մատներն զգուշ մոտեցան շավարի կարկատանին: Մտերը թրթռացին, Տիտոսը շուռ եկավ մեջքի վրա, նորից քնեց:

Մի մեծ մուկ աշխատում էր կրծել գոտու պարանը, որով բրդի շավարն էր կապված մարմնին: Մուկը նստել էր պորտի տակ, չանչով խտրտացնում էր պարանի հանգույցը, աշխատվում էր կապերն արձակել:

Տիտոսը հանկարծ աչքերը բաց արեց: Մարդու մատներ էին շարժվում պարանի հանգույցի մոտ: Ականջի տակ մի ուրիշի շնչառություն էր, ընդհատ ու խոպոտ, ասես խեղդվում էր:

Կողքին շուռ եկավ, թիկունքը ծերունու թիկունքին: Շուռ գալիս նա տեսավ, թե ինչպես մի ձեռք խխունջի պոչի պես հետ քաշվեց, մտավ վերմակի տակ:

Ձեռքի տերը զգուշությամբ գլուխը հեռացրեց: Տիտոսի գլխում մի միտք որպես կայծակ փայլատակեց: Ու նրա առողջ ոտը այնպիսի թափով հարվածեց վերմակի տակ պառկած մարդու փորին, որ մարդուն թվաց, թե փթանոց քարով տվին: Հարվածից տնքաց ու փորսող տալով հասավ տախտակներին: Մութի մեջ նա քարշ էր տալիս գույգ ոտքերն ու վերմակը՝ որպես խեցի մեջքի վրա:

Տիտոսը դեռ երկար չկարողացավ քնել:

— Կոտրած քարվանսարից մի ուղիղ ճանապարհ է, մի օր կգնաս, կքնես, մյուս օրը կհասնես վագոնին...

Ճանապարհն ուղիղ էր, սակայն այդ ճանապարհի վրա այնքան խուփ ու խոռոչ կար, օրերն այնպես փորձանքներ էին պահել և այնքան արկածներ: Առաջ ի՛նչ հանդարտ էին հոսում օրերը, որպես պաղ առու կանաչ խոտերի մեջ, և ինչպես պղտոր էր ձորի գետը, ջուրը դառնահամ:

Լուսաստղը չէր ծագել, երբ ծերունին տեղում նստեց, հորանջեց և ձայն տվեց ընկերներին: Տիտոսն իսկույն վեր կացավ, պայուսակը թափ տվավ:

— Ականջդ ինչքան թեթև է, — ասաց ծերունին Տիտոսին:

— Ես կանուխ էի զարթնել, — ասաց նա և դուրս եկավ իջևանից:

Աչքերն ուռած կաղիկը, մեջքը քորելով մոտեցավ իշապաններից քնելու փողն ուզելու: Տիտոսը ճիշտ նրա աչքամիջին նայեց, մահակը սեղմեց բռունցքի մեջ: «Ինչպիսի» տեսավ այդ և չմոտեցավ:

— Տեսա՞ր, բալա, — ասաց ծերունին, երբ էշերի քարվանը ճանապարհվեց, — Աստծո լույսը սրան են ասում: Միտն էլ չէր, որ փող առնի քեզնից:

Տիտոսը լուռ քայլում էր ամենից առաջ: Նրան թև էր տալիս այն միտքը, որ շուտով արևը պիտի ծագի և հենց արևը մի քիչ բարձրանա թե չէ, պիտի հասնեն վագոնին: Էլ ոչ մի սար, ոչ մի շուն ու իջևան:

Ձորն էլ էր այդ ասում: Քանի գնում, բլրակները տափականում էին, խոնարհում էին գագաթները, ձորի բարձր ժայռերը մանրանում էին, նոսրանում:

Երբ լուսաստղը դժգունացավ ու կորավ կապույտի մեջ, Տիտոսի աչքի առաջ բացվեց այն անձայր տափաստանը, որի հորիզոնը հեռվից դժվար եղավ որոշել, իմանալ հեռվի կապույտը երկի՞նք է, թե հարթավայր:

Լուսաբացին, օդի մեջ եղած փոշին ցողի հետ իջել էր գետին: Օդը մաքուր էր և թափանցիկ, որպես սրբած ապակի: Եվ երբ Տիտոսը հարթավայրի վրա կանաչ այգիներ տեսավ, ուրախությունից ձեռքը մեկնեց այգիների կողմը, կանչեք ծերունուն: Իշավորներից մեկը շտապեց պատասխանելու.

— Մաշինը հենց էնտեղ է:

Ճամփի կողքին Տիտոսը բամբակի մարգեր տեսավ: Բացվել էր բամբակը, կնգուղների սպիտակությունից ասես դաշտում ձյուն էր եկել: Վազեց, բացված կնգուղներից մեկը պոկեց:

— Բամբակն էդ է էլի՛, — ասաց ծերունին:

— Տեսնես մեր կողմերում կբսնի՞, — հարցրեց Տիտոսը, կնգուղը քրքրելով:

— Չէ՛, բամբակը սար տեղում չի բսնում:

Տիտոսի միտն ընկավ գյուղի ձմեռը, սպիտակած դաշտերը: Խուրձը շալակին անցավ դպրոցի կողքով, մեկը ժպտաց ներսից, ինքն էլ ժպիտով պատասխանեց:

Ի՞նչ են ասում իր մասին գյուղում: Մայրը սպասում է մի լուրի: Երևի ուրիշ հիշողներ էլ կան: Հենց այդ ժամին, երբ արևելքում ամպերը ոսկու փայլ ունեին, գյուղում կովերին խոտ են տալիս, ծուխը հերդից բարձրանում է: Ձանունց պառավը, արմունկները վեր քաշած, պատին առավոտյան թրիքն է ծեփում:

Անցներ մի քանի տարի, մեծանար, Անտոնի չափ իմանար, վերադառնար գյուղ, տեսած տեղերը ման գալու: Ո՞վ պիտի ճանաչի հորթարած Դաժունց Տիտոսին:

Արևի բարձրանալու հետ ճանապարհն էլ քշանում էր: Էշերը փոնչացնում էին քթածակերի փոշին, ոտով գնացողները փոշի էին հանում: Տիտոսի քայլերը հետ չէին մնում մյուսներից: Ոտքերն այնպես պինդ էր կոխում, ասես ամեն մի քայլը ուժեղ կամքի մի որոշումն էր անընդհատ քայլելու, բարձրանալու սանդուղքն ի վեր, մինչև գագաթ:

Ճանապարհը քաղաքի այգիների մեջ մտավ: Ձորի գետը քաղաքին հասնելիս մանրիկ առուների էր բաժանվում, ջուր տալիս առուներին, խաղողի վազերին:

Տիտոսն առաջին անգամ ոտք կոխեց քաղաքի փողոցը: Թեկուզ քաղաքն ընդարձակ գյուղի պես էր, փողոցները ծուռումուռ, տները ցեխով շինած, ջուրը կեղտոտ, բայց և այնպես նրա համար նոր բան շատ կար ասիական քաղաքի նեղլիկ փողոցներում:

Ահա կառքը, մի գույգ ձի լծած: Ինչպես հանդարտ է սլլում, ասես անիվները գետնին չեն դիպչում: Ինչքան շատ գլխարկ կար այն խանութի դռանն. ինչ լավերն էին: Մեկը միս էր խորովում, սպիտակ գոգնոցը հագին:

— Ճանապարհը չսխալվես, բալա, — ասաց ծերունին, որ իշու վրա նստած հետևում

էր Տիտոսին: Եվ եթէ առաջինը գլուխը բարձր էր պահում, քայլերն ամուր կոխում, ժիր աչքերը խաղացնում բնում, — եթէ Տիտոսն այդ դիրքով լեռնցի աշխարհակալ էր, իշու վրա նստած ծերունին ապացուցում էր, որ, իրոք, հին դարերում էլ էշը հարգի է եղել, և մարգարեն իշու վրա նստած մտել է հրեական մի խուլ քաղաք:

Շուկայում Տիտոսը բաժանվեց իշապաններից: Նրանք կայարան չպիտի գնային: Ծերունին մահակով ցույց տվեց քաղաքի ծայրին ընկած սպիտակ տունը:

— Հրեն է, մաշինն էնտեղ է կանգնում, — ասաց և հարդի տոպրակը հագցրեց իշու գլխին:

Տիտոսն իջավ դեպի սպիտակ տունը: Ահա թե որն է երկաթ ճանապարհը: Հեռվից արևի տակ պսպղին էին տալիս երկաթի գույգ գծեր: Թվում էր, թե երկաթ չի, այլ շափաղ տվող ապակի:

Սպիտակ տան առաջ մի քանի կառքեր կային: Ներսում մարդիկ շարք էին կանգնել, մոտենում էին նեղիկ պատուհանին, որի ետևից մի ձեռք ներս ու դուրս էր անում:

— Երևան, մի հատ, — լսեց Տիտոսը: Նա էլ է գնում նույն ճանապարհով: Եթե մարդը նրա համար էլ տոմս ստանար:

— Բիլեթը պինդ պահի, որ չկորչի: Թե չէ ճամփին կմնաս...

Անտոնի խոսքերն էին: Հետո մի զանգ եղավ, ճիշտ ժամի զանգի պես: Մարդիկ խոնվեցին իրար: Փնչոցով մոտեցան վագոնները. մաշինն այնպես պինդ ծկլթաց, որ Տիտոսը հետ քաշվեց, աչքերը վախից չռեց:

— Սա է տանում Բևանու կողմը, — մտածեց Տիտոսը, մոտեցավ մուտքին:

Մի մարդ Տիտոսին հետ տվավ: Տիտոսն էլ վազեց, ամբոխի մեջ փափախավոր մեկին տեսավ:

— Բա իմ բանը ինչ կլինի, — ես առանց բիլեթ...Յանի _____թողիլ չե՞ն, — հարցրեց նա: Մարդը ծիծաղեց:

Ետ գնալ չկար Տիտոսի համար: Հարյուր մարդուց ավելի է գնում, ինքն էլ կխառնվի նրանց հետ: Հո չի կոտրվի, քանի փուր է, որ...Հացն էլ պրծնելու վրա է:

Այդ ամենը հայտնեց նա մուտքի մոտ կանգնած մարդուն, բայց մարդը չլսեց:

Ուրիշներին էր բաց թողնում: Տիտոսի աչքն ընկավ դահլիճի բաց պատուհանին:

Մոտեցավ, ցատկեց վրան, ասես գետնից մի ուստյունով իշու վրա նստեց, մի քիչ սահեց և երբ տեսավ, որ նայող չկա, ոտքերը մյուս կողմի վրա կախեց, ցատկեց ու խառնվեց մարդկանց մեջ: Բևանն այնքան մոտ թվաց նրան, բոլոր արգելքներն ընդմիջտ վերացված:

— Մաշինն ուղիղ տանում է Բևանու մեջը...

Մարդիկ բարձրանում էին սանդուղքով, ներս մտնում: Սանդուղքի կողքին կանգնած մեկը, որի գոտուց կանաչ կարմիր փայտեր էին կախված, Տիտոսին թույլ չտվավ սանդուղքով բարձրանալ:

— Ո՞ւր կվազես, լապստրակ, — ասաց մարդը ու ետ հրեց նրան:

— Բևան, — կանչեց Տիտոսը, ձեռքով փափախը մի քիչ ետ տանելով:

— Բիլեթ ունե՞ս, — հարցրեց նա:

Տիտոսը ետ քաշվեց, մի քիչ կանգնեց, տեսավ, թե ինչպես են մարդիկ գալիս, սանդուղքով բարձրանում: Աչքն ընկավ մյուս կողմի սանդուղքին, որի մոտ ոչ ոք չէր կանգնած, կռացավ վագոնի տակ, անցավ մյուս կողմը, ձեռքը մեկնեց սանդուղքի

երկաթին: Դուռը փակ էր: Տիտոսը սանդուղքի վրա նստեց:

Այսպիսի երջանիկ ընթացք նա ապրել էր և այն ժամանակ, երբ գոմի ճրագի տակ՝ գրքի սև նշաններին նայելուց հետո, նա հասկացել էր, որ շատերն իրար նման են, հարկավոր է միայն երկար նայել, որ գրերը լեզու առնեն ու խոսեն:

Երկրորդ զանգին մեքենան սուլեց, անիվները դորդոցով շարժվեցին, վագոնները ձգեցին մեկը մյուսին: Տիտոսը քիչ մնաց ընկներ: Տեղն ամրացրեց, թևը պատ տվավ սանդուղքի երկաթին:

Առաջին պահ նրան թվաց, թե կամնի վրա է նստած, եզները փափուկ խուրձերի վրայավ կամն են քշում: Բայց երբ գնացքն արագացավ, նրան այնպես թվաց, թե իրենք մի տեղ կանգնել են, անիվներն աղմկում են ջրաղացքարի պես, հողն է միայն ետ շարժվում, և հողի հետ էլ պիտի մոտենա Երևանը:

Բայց երբ ճանապարհի կողքին սայլեր տեսավ, սելվորները գդակներն օդում ճոճելով կանչեցին, Տիտոսը տեսավ, թե ինչպես սայլերը ետ մնացին:

Ընդարձակ դաշտ էր, դաշտի վրա գյուղեր, այգիներ, ճանապարհ: Բամբակը բացվել էր, կանայք կռանում էին, բարձրանում, գոգնոցները լի բամբակ: Հենց որ գնացքը մոտենում էր, նայում էին անշարժ, ձեռքերը ճակատին դնում, մինչև վերջին վագոնն անցներ:

Հորթերը փախան...Տիտոսի աչքին հորթերը լղար երևացին:

— Լավ չի պահում, — մտածեց նա, նայեց հորթարածին, որ մահակին հենած ոտքերը մկրատի բերանի պես լայն բաց արած, վագոններն էր համարում: Եթե նա իմանա՞ր, որ ուրիշ աշխարհից մի ուրիշ հորթարած է գնում վագոնի սանդուղքին նստած:

Առաջին կայարանում կանգ առնելը Տիտոսին զարմանալի թվաց: Նա այնպես էր կարծում, թե գնացքը մի շնչով տեղ պիտի հասնի: Նոր մարդիկ նստեցին, մի քանիսն իջան: Էլի երկու անգամ զանգ տվին, գնացքը շարժվեց:

— Ուր մնացին իշավորները, ալևորը, որ քնում էր իշու վրա, ոտները կախ անում: Նրանք նորից պրտի վերադառնալին նույն ճամփով: Էլի այն խսիրը...Երագի մեջ մուկը կրծում էր մեջքի պարանի հանգույցը: Ինչ տաք էր ծերունու մեջքը՝ որպես մարմանդ թոնիր:

— Հիմա մեր կատուն պառկել է կտուրի վրա, արևի տակ...Ագրայիլը կալ է կասում: Եթե հայրը տեսներ իրեն վագոնի մեջ: Հանկարծ վագոնը նստած գնար գյուղը: Սեյիդի սեխերը կլցնեք մեջը, թող ետևից վագոն: Սարի շները ոնց կփախչեին մաշինի ձայնից: Ամպն ի՞նչ նրա համար, անձրևն ինչ...

Կամուրջի վրայից արագ անցնելիս՝ Տիտոսին թվաց, թե անիվները ջարդվում են: Բնագրով հետ քաշեց գլուխը: Կամուրջի երկաթները նրան բարակ ճաղերի պես թվացին: Քիչ մնաց փափախն ընկներ:

Գնացքը մի անգամ էլ կանգնեց:

— Երկու, — մտքում հաշվեց Տիտոսը: Միտն ընկավ, թե ինչպես մանուկ ժամանակ մորը հարցնում էր, թե երբ է լինելու գատիկ, ձու ներկեն:

— Քնես վեր կենաս, մեկ էլ քնես, կդառնա գատիկ, — պատասխանում էր մայրը: Տիտոսը պայուսակին նայեց: Պառավի բլիթները փշրվել էին: Ձեռքը կոխեց, բուռը լցրեց: Մոր տվածից մնում էր չոր պանրի մի կտորն, առանց յուղ գաթա, քարի պես պինդ: Գրքերը տեղն էին: Բլիթի փշրանքները կուլ տալիս Տիտոսը բռի մեջ տեսավ կավիճի կտորը, սրբեց, նորից տեղը դրեց: Գրիչն էլ էր պայուսակում: Տիտոսը նայեց

գրչին, որի կոթը մասրենու ճյուղ էր, վրան սև թելով փաթաթած ծայր:

Հանկարծ դուռը բացվեց, Տիտոսը քիչ մնաց ընկներ:

— Հը՛, լապստրակ, բռնվեցիր, — ասաց մարդը, որ մուտքի առաջ տոմս էր ստուգում:

— Դե՛, ներս եկ, հիմա հոգեատդ կգա...

Տիտոսը սանդուղքից ցած նայեց: Գետինն արագ էր դառնում, անիվները դղրդում էին: Եթե ցած թռներ...

Բայց մարդը նրա թևից բռնեց, ներս հրեց և դուռը կողպեց: Ներս հրելիս Տիտոսի փափախը գլխից պոկվեց, ընկավ: Նա միայն այն տեսավ, թե ինչպես փափախը ոզնու պես գլորվեց ավազի կույտերի վրա:

Մարդը գնաց: Տիտոսը զգաց, թե ինչպես ոտքերի տակ անիվները թափով զարկվում էին տախտակներին, ասես հիմա պետք է տախտակները ջարդվեն: Ոտքի մեկը բարձրացրեց, աչքը ման ածեց, ավելի ապահով տեղ գտնելու:

Մի ուրիշն եկավ: Առաջին մարդը ցույց տվեց նրան դռան մոտ կույ էկած Տիտոսին:

— Ո՛ւր ես գնում, — հարցրեց նորեկը:

— Բնան, — պատասխանեց Տիտոսը: Ու մի քիչ սրտապնդեց: Ինչ ուզում են ասեն, միայն հասնի քաղաք, Անտոնին տեսնի:

— Ո՛վ ես, — հարցրեց մարդը:

— Տիտոսն եմ, Դաժունց թոռը...

Ու չհասկացավ, թե ինչու մարդիկ ծիծաղեցին իր պատասխանի վրա: Ինքն էլ ծիծաղեց: Նորեկը նրա պայուսակը քրքրեց: Չոր հացի կտորտանք կար, թերթերը մաշված մի գիրք, մի քանի գրոտած տետրակներ:

— Լա՛վ, էնտեղ կքնենք, — ասաց մարդն ու հեռացավ: Տիտոսը ոչինչ չհասկացավ: Եվ երբ մարդիկ հեռացան, գնացքը կանգնեց, Տիտոսը բարձրաձայն համրեց.

— Էս էլ չորս...

Մի քիչ հետո գնացքը շարժվեց: Մարդը մի անգամ էլ եկավ անցավ մյուս վագոնը: Նա ոչինչ չասաց:

Բաց պատուհանից Տիտոսը գլխաբաց նայում էր դուրս: Քամի էր փչում, քամին իրար էր խառնում նրա անվա մազերը: Տիտոսն այդ չէր զգում: Նրա աչքերը հեռվում փնտրում էին բարձր, սպիտակ տներ, փողոցներում հազար մարդ և հազարի մեջ Անտոնին...

Եվ շրթունքները անիվների միալար դղրդոցի հետ կրկնում էին միայն մի բառ.

— Բնան, Բնա ն...—